

Чеботаева Д.А. Транспортная «безвредность» как долгосрочная стратегия взаимодействия человека, транспорта и окружающей среды // www.transafety.ru **9.** *Белов П.Г.* Методологические основы обеспечения транспортной безопасности // www.transafety.ru **10.** Концепция транспортной безопасности РФ // www.oftb.org **11.** Закон Азербайджанской Республики «О транспорте» 1999г. // www.e-qanun.az **12.** Закон Азербайджанской Республики «Об авиации» 2005г. // www.e-qanun.az **13.** Там же. **14.** Приложение 17 к Конвенции о международной гражданской авиации – Безопасность. Защита международной гражданской авиации от актов незаконного вмешательства (22.03.1974) // www.sklad-zakonov.narod.ru **15.** Закон Азербайджанской Республики «Об авиации» 2005г. // www.e-qanun.az **16.** Воздушный кодекс АР 1994 г. // www.e-qanun.az **17.** *Заринов А.Г.* Применение стандартов IOSA в качестве критериев оценки функционирования системы авиационной безопасности ОАО «Аэрофлот» // www.transafety.ru **18.** *Козлов Ю.П.* О понятии «угроза» в области построения систем обеспечения безопасности // www.transafety.ru **19.** Концепция согласованной транспортной политики государств-участников СНГ на период до 2010 года // www.e-qanun.az **20.** *Сулакишин С.С., Козлов Ю.П., Виллисов М., Жукова А.В., Тимченко А.Н., Сулакишина А.С., Хрусталева Е.А.* Цит. работа. **21.** Закон РФ «О транспортной безопасности» от 9 февраля 2007г. – 16-ФЗ. – www.oftb.org. **22.** *Белов П.Г.* Методологические основы обеспечения транспортной безопасности // www.transafety.ru

В. В. КРУТОВ
Г. П. НОВИЦЬКИЙ

НЕДЕРЖАВНИЙ СЕКТОР БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В статье исследуется система обеспечения национальной безопасности Украины. Показано, что система обеспечения национальной безопасности состоит из государственного и негосударственного сектора безопасности. Проанализировано их взаимосвязь и функции. Доказано, что дальнейшее развитие негосударственного сектора безопасности является одним из главных условий формирования в Украине гражданского общества.

An article is devoted to the research of system of providing of Ukraine` national security. The main conclusion is the system of providing of national security is formed from 'state' and 'no state' security sectors. Their functions and connections are analyzed. Proved that further develop of 'no state' security sector is one of the main conditions of the forming the civil society in Ukraine.

Насамперед необхідно відзначити, що життя людей за всіх часів було небезпечним. З моменту народження людину підстерігають численні небезпеки: голод, хвороби, природні стихії, техногенні катастрофи. Люди відчувають потребу в таких умовах існування, коли їхньому життю, власності, добробуту не загрожують

© *КРУТОВ Василь Васильович* – доктор юридичних наук, професор
© *НОВИЦЬКИЙ Григорій Павлович* – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

будь-які негативні фактори. Ця потреба має об'єктивний характер, оскільки всі люди вразливі, незалежно від їхніх фізичних даних, ступеня багатства й належної їм влади. Потреба в безпеці реалізується як на індивідуальному, так і на колективному (груповому), суспільному рівнях. На відміну від багатьох інших потреб потребу в безпеці, враховуючи постійну наявність загроз, неможливо повністю задовольнити. Вона існує завжди і вимагає постійної уваги. Цікаво, що одне з давньогрецьких значень терміна «безпека» перекладається як володіння ситуацією¹.

І все ж, дослівно безпека означає відсутність загрози. Таке визначення називають безпекою у вузькому значенні. Для нормативно-правового регулювання суспільних відносин таке визначення має досить умовний характер, оскільки в реальному житті ситуації з повною відсутністю загроз зустрічаються досить рідко. Більш важливим для права є широке значення безпеки, яке полягає у взаємодії індивідів і соціальних суб'єктів із численними обставинами і факторами, що справляють на них негативний вплив. Запобігання, ослаблення, нейтралізація цих впливів, які завдають збитків нормальному існуванню людей, соціальних об'єктів, а також підтримка їхньої життєдіяльності на рівні не нижче гранично допустимих (критичних) значень дає уявлення про безпеку в ширшому розумінні, як про суспільні відносини, які можуть бути врегульовані правом. При цьому, з посиленням ролі права у сфері забезпечення національної безпеки, можна говорити про формування нового завдання права – забезпечення рівності безпеки для всіх членів суспільства.

У свою чергу, суб'єктивне усвідомлення потреби знаходить вираження у формі блага чи інтересу, який стимулює і спрямовує діяльність людей і захищається правом. Блага, інтереси є багатогранними явищами й відображають різні потреби, в тому числі в безпеці, яка належить до базисних, першочергових потреб людей і соціальних спільнот, тому захищається правом першочергово.

Таким чином, з позиції системно-функціонального підходу, система забезпечення національної безпеки являє собою динамічну сукупність зв'язків, відносин, форм спілкування людей, складну саморегулюючу систему. Саморегулювання в системі забезпечення національної безпеки відбувається на основі універсального принципу діалектичної єдності об'єктивних умов і суб'єктивних факторів, невпорядкованого стихійного і впорядкованого свідомого. У процесі розвитку системи забезпечення національної безпеки буття суб'єктивне переплітається з об'єктивним, де об'єктивне – основа суб'єктивного, в межах якого воно формується, а суб'єктивне, у свою чергу, значною мірою зумовлює розвиток об'єктивного. Постійні зміни змісту і форм забезпечення національної безпеки призводять до ускладнення відносин між різними суб'єктами.

Що ж до системно-структурного підходу, то система забезпечення національної безпеки являє собою організовану державою сукупність суб'єктів, об'єднаних певними цілями та завданнями у вказаній сфері².

Це дає змогу зробити деякі вихідні для нашого дослідження висновки. По-перше, потреба безпеки має об'єктивний характер. По-друге, потреба в безпеці реалізується на індивідуальному і на колективному рівнях. По-третє, завданням держави та права є забезпечення рівності безпеки для всіх членів суспільства. По-четверте, організація системи забезпечення національної безпеки, визначення цілей та завдань у вказаній сфері є завданням держави.

Сфера безпеки продовжує залишатися цариною держави. І це певною мірою виправдано, адже держава передусім є механізмом забезпечення безпечного існу-

вання соціуму. В цьому природа й основне призначення держави. Саме безпека соціуму є основним пунктом «угоди», яка укладається між суспільством і найменшим ним державним апаратом. Обґрунтовуючи договірну теорію походження держави, Ж.-Ж. Руссо зазначав, що в інтересах створення правомірного державного устрою і відновлення справжньої рівності й свободи потрібні укласти вільний суспільний договір. Питання про те, чим є суспільний договір, яким повинен бути його зміст і призначення, як і багато аналогічних питань, отримали найбільш повне осмислення в низці трактатів Ж.-Ж. Руссо, і зокрема в його відомій праці «Про Суспільний договір». Головне завдання цього договору, на думку Ж.-Ж. Руссо, полягає у тому, щоб знайти таку форму асоціації, яка захищала і охороняла б загальною сукупною силою особистість і майно кожного учасника і в якій кожен разом з усіма підкорявся б тільки самому собі і залишався б вільним.

Згідно з поглядами давньогрецького філософа Епікура держава і право виникають тоді, коли люди укладають між собою угоду з метою забезпечити спільну користь – взаємну безпеку³. Ці ідеї підтримував відомий український філософ і правознавець, прихильник просвітницьких ідей П.Д. Лодій. Він вважав, що метою об'єднання людських спільнот у державу є досягнення безпеки. Державу вчений визначав як нерівне суспільство вільних людей, які об'єдналися під однією верховною владою для досягнення спільної безпеки і добробуту⁴.

Підтримуючи саме таку, за змістом «безпекову», теорію походження держави, ми могли б навести власні аргументи на користь згаданого вчення. Однак, погоджуючись з Е.С. Годінером, який визнає, що походження і природа держави – проблема із категорії «вічних», і як така вона одночасно невичерпна і тривіальна⁵, ми вважаємо, що головне питання не стільки у з'ясуванні істини щодо походження держави, скільки в нашому розумінні її призначення та її можливостей, сприйнятті нами держави як механізму забезпечення безпечного існування всіх і кожного, а не механізму забезпечення диктату найбільш могутньої в економічному сенсі меншості над більшістю. У такому розумінні «договірна» теорія походження держави, на нашу думку, є надійним фундаментом для перетворень, спрямованих на встановлення пріоритету громадянського суспільства та людини над державою та реалізації принципу «держава для суспільства, а не суспільство для держави». Характерною рисою такої держави, як вважав Ж.-Ж. Руссо, є те, що народ перетворюється на суверена, і люди, делегуючи державі частину своїх прав, вступають з нею в партнерські стосунки, а не залишаються невіддільною складовою держави⁶.

На нашу думку, настав час переосмислити окремі базові положення щодо природи держави, відносин між населенням і державою, за якими продовжує існувати Україна. На жаль, з історичною спадщиною нам дісталася розуміння природи держави, засноване на модернізованій класиками марксизму-ленінізму теорії насильства. Свідомо чи несвідомо ми продовжуємо виходити з думки Ф. Енгельса про існування держави як визнання того факту, що суспільство заплуталось у нерозв'язаній суперечності із самим собою, розкололося на непримиренні протилежності, позбутися яких воно безсиле. Щоб ці протилежності, класи з різними економічними інтересами не знищували один одного в боротьбі, для цього необхідна сила, яка б не допускала зіткнень. Ця сила породжена самим суспільством, проте вона стоїть над ним і дедалі більше від нього віддаляється. Це, на думку Ф. Енгельса, і є держава⁷. Такою за багатьма параметрами є і наша

держава. Тому ми погоджуємося з М.А. Рейснером, який вважав, що у К. Маркса і Ф. Енгельса самостійна державна влада має незалежність лише для того, щоб відректися від великих суспільних завдань і стати знаряддям для того, для відвернення чого вона існувала: для поглинання одним класом усього суспільства, для його розпаду і руйнації⁸.

Насильство у такому контексті розглядається сьогодні як дія, що не має суспільно корисної мети і пов'язана з неоптимальною моделлю організації використання ресурсів суспільства. У політичній площині насильство є засобом маскування безсилля і неспроможності правлячої еліти до конструктивного розв'язання актуальних суспільних проблем, імітацією сили з метою приховати втрати ресурсів, справжню мету правлячої верхівки, яка не збігається з суспільно корисними цілями, і врешті-решт збереження панування в суспільстві⁹.

Зазначені проблеми щодо процесів державотворення в Україні, на нашу думку, залишаються невирішеними і мають неабияке значення для досліджуваного нами питання.

Так, чинний на сьогодні суспільний договір між народом України та державою Україна, виходячи зі змісту законодавства у сфері національної безпеки, означає, що фактично єдиним суб'єктом забезпечення національної безпеки є держава в особі органів державної влади. Оголосивши людину об'єктом національної безпеки держава, взяла на себе відповідальність за кожного з нас. Такі патерналістські настанови суспільству з боку держави можна визнати об'єктивним явищем, адже держава намагається забезпечити власний контроль за всіма сферами суспільного життя, і для цього вона готова брати на себе будь-яку відповідальність, тим більше, що суспільство не має реальних важелів для притягнення держави до відповідальності за невиконання своїх зобов'язань.

Відтак щороку в Україні «об'єктів національної безпеки» стає на триста тисяч менше. Фактично це невеликий обласний центр України. Як слушно зазначають О. Скрипнюк та В. Тихий, коли йдеться про західні, економічно розвинені країни і робить-ся зауваження щодо зниження темпів економічного розвитку, то виникає питання про необхідність скорочення частки соціальних витрат у державних бюджетах і, відповідно, зменшення кількості соціальних програм, реструктуризацію системи соціальної допомоги, перехід до нових систем соціального забезпечення тощо. А коли йдеться про перехідні держави, в тому числі Україну, то тут здебільшого держава постає у вигляді дуже благородної і турботливої інституції, у якої, однак, ніколи немає достатніх фінансово-матеріальних ресурсів, щоб забезпечити гідне життя громадян¹⁰.

Нас постійно переконують, що держава пам'ятає про кожного українця, вона ось-ось дійде до кожної української сім'ї, потурбується про кожну дитину і особу похилого віку, захистить кожного підприємця, подолає корупцію і так далі. Ці обіцянки можна зрозуміти. Політики прагнуть влади. Так було і буде. Були і будуть люди, що свято віритимуть у ці «заклинання», як і в те, що держава – це творіння рук Божих. Але врешті-решт, рано чи пізно, ми усвідомимо, що держава не в змозі виконати ці обіцянки, навіть якщо вона дуже хотітиме цього. Держава – це інститут, який реалізує потребу в безпеці лише на колективному, суспільному рівні. Безпека ж на індивідуальному рівні – на рівні особи, групи осіб, підприємницької структури реалізується саме зазначеними суб'єктами, тобто своїми силами і можливостями. Держава на цьому рівні може і повинна лише

створити необхідні умови для реалізації вказаними суб'єктами своєї природної потреби в безпеці. Саме спільні зусилля державних органів та установ, структур громадянського суспільства та окремих громадян утворюють систему забезпечення національної безпеки на двох рівнях – індивідуальному і колективному. При цьому організація системи забезпечення національної безпеки визначення цілей та завдань у вказаній сфері є завданням держави. Що це означає в практичному плані?

Почнемо з особи як суб'єкта забезпечення національної безпеки. Тут, на нашу думку, першим і головним завданням держави на сучасному етапі розвитку українського суспільства є визнання і доведення до суспільної свідомості тези про те, що питання безпеки окремої особи – це питання насамперед саме цієї особи. Держава повинна визнати той факт, що вона на практиці не може реалізувати відоме гасло – «Безпека особи – завдання держави» через його утопічність. Держава практично не в змозі тримати біля кожного громадянина лікаря, міліціонера, співробітника МНС тощо. Держава «йде» до кожної окремої особи, як правило, тоді, коли лихо вже спіткало її і необхідно мінімізувати його наслідки. І це об'єктивне явище характерне для будь-якої держави. Отже, треба негайно відмовлятися від такого роду патерналістських настанов суспільству. Необхідно поступово передавати недержавному сектору безпеки ті функції, які держава не в змозі виконувати ефективно. Так, однією із основних причин делегування державою повноважень із забезпечення безпеки підприємницької діяльності до недержавної системи безпеки є те, що правоохоронні органи повинні займатися, згідно з їх правовим статусом, профілактикою, розкриттям правопорушень і злочинів, а не забезпеченням комплексної безпеки підприємницької діяльності в недержавному секторі економіки¹¹.

Проте, важливим завданням держави щодо забезпечення безпеки окремої особи є створення належних умов для реалізації цією особою своєї потреби в безпеці. Але такі заходи здійснюються не на індивідуальному, а на колективному рівні. Це, зокрема, профілактика злочинності, різних захворювань, пропаганда здорового способу життя, забезпечення доступу до системи охорони здоров'я, екологічна безпека, інші загальносоціальні заходи. При цьому держава зобов'язана дотримуватися принципу рівності безпеки для всіх членів суспільства.

Інше питання – безпека окремих структур громадянського суспільства, у тому числі підприємницьких. Тут виникають майже ті ж проблеми. Потрібно визнати: держава практично не в змозі забезпечити безпеку кожної окремої структури громадянського суспільства. І це знову ж таки об'єктивно. Саме тому виник і вже понад 17 років існує недержавний сектор безпеки. Його роль у системі забезпечення безпеки українського суспільства надзвичайно важлива. І це не тільки завдання, пов'язані із забезпеченням безпеки підприємців та підприємницьких структур. Недержавний сектор безпеки, поряд з правоохоронною системою, є важливим фактором попередження злочинності, тероризму, забезпечення суспільної безпеки.

А яка ж участь держави у забезпеченні безпеки структур громадянського суспільства? Знову ж таки, на нашу думку, держава в першу чергу має сприяти реалізації згаданими структурами своєї потреби в безпеці. Однак тут є одна особливість: якщо особа, користуючись створеними державою умовами, може реалізувати потребу в безпеці, спираючись на свої природні права і користуючись

свою громадянською правосуб'єктністю, то структури громадянського суспільства не мають такої можливості. Їх правовий статус не передбачає можливості самостійно вирішувати проблеми забезпечення власної безпеки. Отже, виникає суперечність: з одного боку, держава об'єктивно не в змозі забезпечити безпеку кожної підприємницької структури, а з іншого – вона не бажає втрачати монополію в питаннях безпеки і тому не вирішує на законодавчому рівні питань функціонування недержавного сектора безпеки, що є однією з основних проблем у розвитку недержавної безпеки підприємницької діяльності.

Нині надання приватних безпекових послуг здійснюють як фізичні, так і юридичні особи. Їх діяльність за своїми ознаками підпадає під визначення підприємницької. Однак поряд із цим у сфері недержавної системи безпеки підприємництва виникають і успішно діють також громадські організації, діяльність яких зосереджена на координаційних, методичних, пропагандистських та інших функціях. Усі ці суб'єкти діяльності на ринку безпекових послуг (як приватні, так і громадські) в сукупності формують системні риси недержавного сектора безпеки підприємництва. Ця створена реальною практикою система пов'язана своїм змістом і організаційними принципами з об'єктивними процесами демократизації суспільства, потребує правової підтримки як шляхом уточнення наявних законодавчих актів, так і прийняття нових законів¹².

У вирішенні цього завдання, крім ускладнень у функціонуванні системи забезпечення національної безпеки, створюються суттєві перешкоди на шляху формування громадянського суспільства, існування якого визнано найважливішою умовою розбудови незалежної Української держави. Так, основна відмінність державного і недержавного секторів безпеки полягає у тому, що сутність державного сектора зводиться до захисту інтересів насамперед держави, а сутність недержавного сектора зводиться до захисту інститутів громадянського суспільства. Останній утворюється виключно за ініціативою громадян для захисту приватних інтересів, тобто створення приватних структур безпеки є результатом реалізації громадянської соціально-економічної ініціативи. Відповідно недержавний сектор безпеки є важливим елементом функціонування ліберальної ринкової економіки. Тут виникає питання, чи не розбудова ринкової економіки є, на сьогодні, пріоритетом політики державного будівництва?

Інший важливий момент. Недержавний сектор безпеки захищає права та свободи громадян та структур громадянського суспільства не тільки від злочинних посягань, а і від незаконного втручання в їх діяльність з боку держави. Структури недержавного сектора безпеки діють незалежно від державного апарату. Звідси висновок: недержавний сектор є важливим механізмом забезпечення контролю над державою з боку громадянського суспільства. Тому, на нашу думку, ступінь розвиненості недержавного сектора безпеки, розвитку його правосуб'єктності в системі забезпечення національної безпеки є одним із критеріїв і показників ступеня розвиненості громадянського суспільства. Крім цього, громадянське суспільство втілює соціальні ініціативи, які виникають у суспільстві і тим самим забезпечує процес саморегуляції розвитку нації. Якщо у сфері безпеки нації виділяється безпека держави, суспільства і особистості, то держава захищає суспільство і власне державу, а недержавні структури – суспільство й особистість. Якщо інтереси особистості для держави є не завжди пріоритетними, то сама сутність функціонування громадянського суспільства полягає в захисті інтересів

особистості, причому як у ході солідарної діяльності з державою, так і на противагу, всупереч державі. У той же час забезпечення безпеки особистості і суспільства становить зміст діяльності держави, тому між інтересами держави і суспільства не повинно бути суттєвих суперечностей. Отже, недержавна й державна системи забезпечення безпеки повинні утворювати єдину систему, в рамках якої повинен існувати чіткий розподіл функцій. У результаті переходу частини управлінських функцій від держави до самоврядних асоціацій громадян, суперечності між владою та громадянським суспільством поступаються місцем моделі соціальної взаємодії. При цьому, на нашу думку, саме структури недержавного сектора безпеки мають створювати і підтримувати внутрішню збалансованість всієї цієї системи.

Саме існування недержавного сектора безпеки сприяє тому, щоб держава й особистість ставилися до інтересів безпеки один одного з повагою. Не заохочуючи ні правове свавілля влади, ні правовий нігілізм індивідів, недержавний сектор безпеки активно сприяє зміцненню і стабілізації системи забезпечення національної безпеки. Державний і недержавний сектор безпеки виступають як дві рівною мірою необхідні одна одній підсистеми однієї системи – системи забезпечення національної безпеки.

Сам факт існування недержавного сектора безпеки дає змогу говорити про демократизацію процесів економічного розвитку. На сучасному етапі розвитку українського суспільства дедалі більшого значення набувають завдання забезпечення економічної безпеки. Розвиток ринкових відносин зумовив те, що недержавний сектор безпеки взяв на себе значну частину функцій щодо забезпечення економічної безпеки особи і підприємництва.

Отже проблеми функціонування і розвитку недержавного сектора безпеки мають загальнонаціональне значення, а тому повинні бути вирішені на рівні держави. Адже саме держава є основним суб'єктом організації системи забезпечення національної безпеки, визначення цілей та завдань у вказаній сфері. При цьому владні повноваження держави щодо громадянського суспільства взагалі й щодо недержавного сектора безпеки зокрема мають реалізовуватися не у формі управління, а у формі сприяння розвитку інститутів і структур громадянського суспільства. Політика держави щодо недержавного сектора безпеки повинна бути спрямована на створення сприятливих умов для становлення цього сектора як суб'єкта забезпечення національної безпеки і в цілому націлена на формування єдиної системи забезпечення національної безпеки. Необхідно врешті-решт визнати, що недержавний та державний сектори безпеки системно взаємозалежні й становлять єдину систему забезпечення безпеки нації.

Водночас нині склалася досить суперечлива ситуація. З одного боку, оскільки значній частині загроз національній безпеці (різні види злочинності, тероризм) неможливо ефективно протистояти без участі у цьому процесі недержавного сектора безпеки, зазначений сектор безпеки є важливим суб'єктом забезпечення національної безпеки та партнером держави у сфері охорони правопорядку. З іншого боку, відсутня належним чином офіційно оформлена позиція держави щодо недержавного сектора безпеки. Така позиція може і повинна бути відображена у законодавстві у сфері забезпечення національної безпеки через прийняття законів України «Про основи недержавної системи безпеки України», «Про зброю», «Про охоронну діяльність», «Про детективну діяльність», «Про комерційну

таємницю», «Про службу безпеки суб'єктів господарювання та інших юридичних осіб». Позиція держави повинна розкриватися також через управлінські рішення, спрямовані на підвищення ефективності функціонування недержавного сектора безпеки, його подальшого розвитку. Таким чином, держава, з одного боку, об'єктивно зацікавлена в ефективному функціонуванні недержавного сектора безпеки, з іншого – через небажання втратити монополію у сфері безпеки ця зацікавленість не знаходить відображення у законотворчій діяльності.

Сьогодні недержавний і державний сектори безпеки, не пов'язані єдиними правовими механізмами функціонування і взаємодії, функціонують у різних площинах. Незважаючи на єдність цілей і на певне взаєморозуміння, яке на практиці супроводжує взаємодію структур недержавного і державного секторів безпеки, обидва суб'єкти однієї системи діють повністю автономно. Будучи об'єктивно взаємозалежними, ці дві системи практично не функціонують як єдина загальнонаціональна система, а інколи і просто конфліктують, чим явно знижують рівень забезпечення національної безпеки.

Отже, наразі важливо, наскільки швидко усвідомлення існуючої ситуації стане серйозним мотивом для відповідних дій, насамперед українських політиків. Приватний сектор безпеки, що активно рухається у напрямку свого вдосконалення, чекає системної політичної та правової підтримки процесів, які де-факто відбуваються в нашому суспільстві. Лише така державницька позиція закономірно матиме позитивний результат. На неї очікує і, без сумніву, готовий активно підтримати громадський рух, що об'єднав потужні сили в безпековій сфері України¹³.

1. Козаченко А.В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: Моногр./ А.В. Козаченко, В.П. Пономарев, А.Н. Ляшенко. – К.: Либра, 2003. – С. 7. **2.** Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: Монографія Г.В. Новицький. – К.: Інтертехнологія, 2008. – С. 391. **3. Тимошенко В.І.** Развитие теории державы в политико-правовой думці України і Росії (кінець XIX – початок XX ст.). Монографія. – К., 2004. – С. 20. **4. Лодий П.** Теория общих прав, содержащая в себе философское учение о естественном всеобщем государственном праве. – СПб., 1828. – С. 1. **5. Гординер Э.С.** Политическая антропология о происхождении государства // Этнологическая наука за рубежом: проблемы, поиски, решения. – М.: Наука, 1991. – С. 51. **6. Руссо Ж.-Ж.** Об общественном договоре: Трактаты. – М., 2000. – С. 56. **7. Тимошенко В.І.** Цит. праця. – С. 34. **8. Рейснер М.А.** Теория Л.И. Петражицкого. Марксизм и социальная идеология. – СПб., 1908. – С. 117, 149. **9. Шаблінський І.І.** Розуміння сили в контексті національної безпеки // Стратегічна панорама. – 2005. – № 3. – С. 47. **10. Скрипнюк О., Тихий В.** Соціальна держава і проблеми забезпечення соціальної безпеки // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 2. – С. 47. **11. Крутов В.В.** Становлення та розвиток недержавної системи безпеки підприємництва в Україні. Монографія. – К., 2008. – С. 83. **12.** Там само. – С. 53. **13.** Там само. – С. 17.